

УДК 371-136(410)”19”

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ

Филипська В.І.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

У статті розкрито філософські, психологічні та педагогічні підходи до самовдосконалення, схарактеризовано ідеалістичні, матеріалістичні та діалектичні підходи до тлумачення поняття самовдосконалення як філософської проблеми; розглянуто психологічні підходи, а саме, суб’єктний та акмеологічний; проаналізовано педагогічну проблематику самовдосконалення в контексті гуманістичної педагогіки, «формуючої» педагогіки радянського періоду та в світлі особистісно-орієнтованого підходу на сучасному етапі.

Ключові слова: самовдосконалення, філософський підхід, психологічний підхід, педагогічний підхід, ідеалістичний підхід, матеріалістичний підхід, діалектичний підхід, суб’єктний підхід, акмеологічний підхід, гуманістична педагогіка.

ФИЛОСОФСКИЕ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ УЧИТЕЛЕЙ

Филипская В.И.

В статье раскрыты философские, психологические и педагогические подходы к самосовершенствованию, схарактеризовано идеалистические, материалистические и диалектические подходы к толкованию понятия самосовершенствования как философской проблемы; рассмотрены психологические подходы, а именно, субъектный и акмеологичный; проанализирована педагогическая проблематика самосовершенствования в контексте гуманистической педагогической, «формирующей» педагогической советского периода и в свете личностно-ориентированного подхода на современном этапе.

Ключевые слова: самосовершенствование, философский подход, психологический подход, педагогический подход, идеалистический подход, материалистический подход, диалектический подход, субъектный подход, акмеологичный подход, гуманистическая педагогика.

PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL APPROACHES TO TEACHERS' SELF-DEVELOPMENT

Filipska V.I.

The article describes philosophical, psychological and pedagogical approaches to self-development; idealistic, materialistic and dialectical approaches to interpretation of the concept of self-development as a philosophical problem; such psychological approaches are considered as subject and achmeological ones; the pedagogical problems of self-development are analysed in the context of humanistic pedagogix, «forming» pedagogix of soviet period and in the light of the personality-oriented approach nowadays.

Key words: self-development, philosophical approach, psychological approach, pedagogical approach, idealistic approach, materialistic approach, dialectical approach, subject approach, achmeological approach, humanistic pedagogix.

Постановка проблеми. Наукова думка XXI століття синтезує надбання філософського, психологічного та педагогічного мислення щодо питання професійного саморозвитку та самовдосконалення вчителя всіх попередніх століть, розширюючи їх, поглиблюючи, збільшуючи арсенал засобів самотворення особистості, відводячи важливу роль творчому саморозвитку та складовим процесу самовдосконалення.

Виходячи з цього, актуальною є проблема розгляду філософських, психологічних та педагогічних підходів до самовдосконалення вчителя.

Аналіз актуальних досліджень. В історії педагогічної думки накопичено багатий досвід осмислення професійно-педагогічного самовдосконалення (Ш. Амонашвілі, І. Бех, П. Блонський, Є. Бонларевська,

В. Зеньковський, П. Каптерев, Я. Коменський, Дж. Локк, А. Луначарський, К. Роджерс, В. Серіков, Г. Сковорода С. Шацький, І. Якиманська) Дослідники Н.М. Лосєва, Л.О. Сущенко визначили поняття «професійне самовдосконалення», вчена Т.В. Шестакова дослідила фундаментальні засади професійного самовдосконалення педагога. Сучасні діалектичні теорії самовдосконалення представлені у психології суб'єктності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Петровський та ін.). Значного розвитку теорія самовдосконалення набуває в руслі сучасних акмеологічних досліджень (Н. Кузьміна, А. Дрчкач, О. Бодальов, С. Климов та ін.).

Мета статті – проаналізувати філософські, психологічні та педагогічні підходи до самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Філософське осмислення самовдосконалення особистості характеризується значною розманітністю поглядів на його сутність і значення, механізми і внутрішню природу під впливом яких формуються ідеалістичні, матеріалістичні та діалектичні підходи до тлумачення поняття самовдосконалення.

Дослідниця Т.В. Шестакова визначила 3 філософські підходи до самовдосконалення особистості: ідеалістичний, матеріалістичний та діалектичний.

Вчена зазначає, що ідеалістичне розуміння самовдосконалення особистості ґрунтується на пріоритеті духовно-моральних цінностей, та характеризується осмисленням самовдосконалення як суто внутрішньої активності, спрямованої на розвиток духовності, переважно за умов «відходу від суєти світу».

Матеріалістичний підхід до розуміння самовдосконалення особистості ґрунтується на пріоритетності утилітарно-прагматичних цінностей та характеризує самовдосконалення як зовнішню активність особи, спрямовану на досягнення соціально обумовленого ідеалу шляхом корекції власної поведінки відповідно до норм певного суспільства з метою самоутвердження в ньому.

У діалектичному підході до розуміння самовдосконалення особистості гармонізуються ідеалістичні й матеріалістичні погляди, відповідно до чого самовдосконалення особистості розглядається одночасно як внутрішня і зовнішня активність, спрямована на досягнення ідеалу «надлюдини» (в єдності її духовного і фізичного начал).

Т.В. Шестакова зазначає, що у працях сучасних вчених (І. Донцов, Л. Ігнатівський, О. Кочетов, В. Лозовий та ін.) феномен самовдосконалення загалом розглядається як свідомий рух особистості до досконалості, як «саморозвиток, пропущений крізь свідомість суб'єкта, що розвивається» [96, с. 36]. Самовдосконалення особистості, для якої значущою визнається «не міра розвитку будь-яких якостей особистості, а їхній моральний зміст, здатність до утворення загальнолюдських моральних цінностей», трактується як «процес розгортання людського в людині», явище, що «стосується цілісної зміни особистості, а не покращення окремих її властивостей і здібностей», та незмінно пов'язується з актуалізацією позитивних сил зростання і розвитку особистості.

Завдяки розвитку синергетичної та акмеологічної філософських концепцій відбувається фундаменталізація діалектичного розуміння самовдосконалення особистості як самодетермінованого руху будь-якої цілісної відкритої системи до все більшої впорядкованості (самоорганізації) з метою досягнення максимально можливого за даних умов рівня розвитку («акме» – вершини, розквіту). Так, в теорії синергетики (П. Анохін, С. Курдюмов, І. Пригожий та ін.) підкреслюється, що людина в своєму розвитку не інертна, в ній є джерело саморуху і внутрішньої активності, її саморозвиток обумовлюється «не стільки зовнішніми стимулами, скільки внутрішнім станом» і базується на використанні «енергії її внутрішнього середовища». [12, с. 5-11].

Психологічні аспекти вивчення поняття самовдосконалення зосереджуються на виявленні механізмів і закономірностей особистісного зростання людини, шляхів і засобів її роботи над собою.

Зарубіжні психологічні теорії самовдосконалення, що базуються переважно на його ідеалістичному філософському тлумаченні, розглядають самовдосконалення як особистісний феномен, що виступає головною ознакою психічного здоров'я та найвищою потребою існування людини.

Самовдосконалення розуміється як вираження людиною власного позитивного потенціалу, прояв ідеальних рис через створення умов для їх реалізації та має характер самоактуалізації як прояву латентних здібностей людини, вираження її внутрішнього особистісного ядра (самості). Головним психологічним механізмом самовдосконалення визначається екстеріоризація, як вираження і закріплення в матеріаль-

них культурних цінностях індивідуально неповторних особистісних надбань, а самоактуалізація (в таких її інваріантах як самовираження, самоствердження, самореалізація та ін.) – його основною формою. Ідея саморуку особистості на шляху пізнання «істинного Я» і реалізації свого потенціалу в діяльності й у взаєминах з іншими обумовлює пошук джерел самовдосконалення в самій особистості, у її внутрішньому світі у вигляді потенційних сил зростання і розвитку. Самовдосконалення вважається вираженням найвищої людської потреби – потреби в самоактуалізації, яка при її реалізації складає життєвий смисл особистості.

Сучасні діалектичні теорії самовдосконалення, що представлені у психології суб'єктності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Петровський та ін.), визначають самовдосконалення особистості на засадах розвитку суб'єктності особи, що виступає головним засобом індивідуального і суспільного розвитку.

Проголошена С. Рубінштейном формула детермінації особистісного розвитку – «зовнішні причини діють через внутрішні умови», підкреслює залежність розвитку особистості не стільки від зовнішніх впливів на неї, скільки від прояву її власної активності, спрямованої на розвиток свого творчого потенціалу [8]. Залежність зовнішнього від внутрішнього, як зазначає В. Чудновський, полягає не лише в тому, що зовнішній вплив реалізується через внутрішнє, а і в тому, що внутрішнє має безпосередньо своє джерело активності і розвитку.

Дослідниця Лосєва Н.М. вважає, самовдосконалення базується на вимогах суспільства до особистості вчителя. Причому ці вимоги повинні бути вищими його реальних можливостей. Тільки в цьому випадку виникають передумови для самовдосконалення у вигляді внутрішніх протиріч у процесі діяльності вчителя, результатом вирішення яких є цілеспрямований розвиток власної особистості. Отже, метою професійного самовдосконалення є досягнення більш значимих результатів та прагнення бути кращим. Мета самовдосконалення є недосяжною, отже, межі розвитку особистості не існує [4, с. 30].

Значного розвитку теорія самовдосконалення набуває в руслі сучасних акмеологічних досліджень (Н. Кузьміна, А. Деркач, О. Бодальов, С. Климов та ін.), де самовдосконалення виступає самостійним об'єктом вивчення як провідний шлях розвитку особистості, який забезпечує

досягнення найвищої досконалості – «акме» (вершини розвитку) в усіх сферах життєдіяльності особи. Розроблені акмеологічні технології задають об'єктивний простір для прояву самоактивності суб'єкта, спрямованої на «досягнення вершин професійної майстерності» в аспектах її «оптимальності», максимальності, «активного самокультивування людиною своїх рефлексивно-творчих здібностей» [7, с. 63].

Безпосередньо педагогічна проблематика самовдосконалення переважно спрямовується на пошук шляхів і засобів посилення внутрішньої самотворчої активності особистості як суб'єкта життєдіяльності та розвитку. Сучасні ідеї самоактивності особистості в процесі її становлення утверджуються, передусім, в контексті гуманістичної педагогіки, заснованої на визнанні цінності кожної людини, її суб'єктного досвіду, внутрішнього світу, на вірі в її професійне зростання, та, відповідно, протиставляються авторитарним тенденціям.

У концепції Єдиної трудової школи (П. Блонський, В. Зеньковський, П. Каптерев, А. Луначарський, С. Шацький та ін.) в руслі ідей розвитку демократії та здатності до самовдосконалення кожного відбувається «формування творця нового людського життя шляхом його самовиховання й самоосвіти» [1, с. 57]. Саморозвиток особистості визначається «основою і сутністю всього виховання», адже, як стверджує П. Каптерев, «людина «починається» із саморозвитку, а не з виховання, яке потім приєднується до нього і може діяти тільки па його основі, за його зразком» [9, с. 79]. Саморозвиток і самовдосконалення вважаються рушійними силами.

Специфічного розвитку набуває ідея самовдосконалення особистості в традиціях так званої «формуючої» педагогіки радянського періоду, в яких самоосвіта визначається головним фактором ефективності усіх впливів на особистість.

Поступовий перехід теорії і практики від «формуючої» педагогіки до «розвиваючої», обумовлений визнанням здатності особистості бути суб'єктом власного навчання, виховання й розвитку.

Особистість в її цілісності, неповторності, здатності до саморозвитку, визнається основною цінністю сучасної гуманістичної педагогіки (Ш. Амонашвілі, М. Берулава, К. Роджерс та ін.), що реалізується в межах особистісно-орієнтованого напрямку освіти (Г. Балл, І. Бех. Є. Бонларевська, В. Серіков, І. Якиманська та ін.). Утверджується «при-

оритет розвитку кожного окремого учня над розвитком суспільства в цілому, примат духовно-моральної освіти над раціоналістичним виховання – до саморозвитку і самовизначення» [11].

Особливого значення в сучасній педагогічній науці і практиці надається ідеям цілісності в аналізі педагогічних явищ та організації навчально-виховних впливів (В. Ільїн, В. Красвський, О. Мітенко В. Семиченко). Цілісність педагогічної системи розглядається «в єдності всіх її елементів і сторін», як стверджує В. Ільїн, «одночасно формує і цілісні стрижневі якості особистості, ... забезпечуючи тим самим її цілісність, гармонійність, цілеспрямованість» [12, с. 21].

Особистісно орієнтоване навчання, основними ознаками якого, як підкреслює О. Савченко, є індивідуалізація й багатоваріантність методик, партнерський стиль взаємин, забезпечує створення необхідних умов для саморозвитку. Особистісно орієнтований виховний процес як «повноцінне емоційно насичене й суспільно значуще спільне творче життя педагога і вихованців, що відповідає їхнім основним соціогенним потребам» [12, с. 22].

Важливість постійного самовдосконалення педагога розкривається у педагогічній спадщині Дж. Локка, який наголошував на тому, що вихователь має спершу сам виховати себе, адже «власна поведінка вихователя ні в якому разі не повинна суперечити його вказівкам, якщо тільки він не хоче зіпсувати дитину» [3]. Я. Коменський у відомих «Законах для вчителів» закликав кожного педагога серйозно ставитись до вдосконалення своєї майстерності, адже «просвітителям людства соромно стояти нижче працюючих ремісників» [2, с. 598-605]. До проблеми роботи вчителя над собою звертався і відомий український педагог-мислитель Г. Сковорода, який проголошував принцип: «Довго учись сам, якщо хочеш навчати інших»[5]. Й. Песталоцці вказував на необхідність постійного удосконалення вчителем своєї роботи на основі творчої ініціативи та самостійного «оживлення» й розвитку тих рідкісних педагогічних задатків, які він має від природи [6].

В педагогічній літературі професійне самовдосконалення – це свідомо професійна діяльність учителя в системі його неперервної педагогічної освіти, яка спрямована на підвищення фахового рівня, професійну самореалізацію, подальший розвиток професійно значущих якостей, підвищення ефективності навчально-виховної роботи в

школі відповідно як до інтересів, потреб і можливостей учнів, так і до вимог суспільства щодо соціалізації, особистісного і професійного розвитку людини [4, с. 196].

Вчена Сущенко Л.О. визначає поняття «професійне самовдосконалення» як внутрішній процес якісних самозмін, який відбувається за рахунок усвідомлення вчителем необхідності самовдосконалення, грамотного самоаналізу, власних роздумів і порівнянь своєї педагогічної діяльності з іншими педагогами, яких визнано зразковими; мотивованого, цілеспрямованого й добре організованого саморуку до найкращого в собі [10, с. 6].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Багатогранна проблема самовдосконалення вчителя визначається філософською, психологічною та педагогічною думкою з точки зору його сутності та змісту. Встановлено, що ідеалістичне, матеріалістичне та діалектичне філософське осмислення самовдосконалення особистості характеризуються розмаїтністю поглядів на його значення та внутрішню природу. З точки зору акмеологічного підходу, визнання основним критерієм досконалості оптимальності самореалізації особистістю свого творчого потенціалу призводить до осмислення самовдосконалення як важливої передумови успішної творчої самореалізації педагога. Ідеї самоактивності особистості в процесі її становлення утверджуються в контексті гуманістичної педагогіки, особистісно-орієнтованого підходу, заснованих на визнанні цінності кожної людини, її суб'єктного досвіду, внутрішнього світу, на вірі в її професійне зростання.

Наукового вирішення потребує існуючі в педагогічній теорії та практиці суперечності між вживанням терміну «самовдосконалення вчителя» та значною варіативністю визначення даного поняття, що і є питанням для наших подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – 651 с.
3. Локк Дж. Педагогические сочинения / Пер. с англ. – М.: Учпедгиз, 1939. – 318 с.

4. Лосєва Н.М. Самовдосконалення викладача. Навч. метод. посібник, вид. 2-ге перероблене. – Донецьк: ДОННУ, 2004. – 300 с.
5. Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.
6. Песталотци И. Избранные педагогические произведения: в 3-х тт. – Т.3. – М.: Просвещение, 1965. – 602 с.
7. Раченко И.П. Принципы научной организации педагогического труда. – К.: Радянська школа, 1989. – 190 с.
8. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности : К философским основам современной педагогики // Вопросы психологии. – 1986. – № 6. – С. 101-109.
9. Сластенин В.А. Теория и практика высшего образования. – М.: МГПИ, 1987. – 142 с.
10. Сущенко Л.О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л.О. Сущенко. – Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менеджменту освіти» АПН України. – К., 2009. – 20 с.
11. Шацкий С.Т. Работа для будущего: докум. Повествование: книга для учителя / Сост. В.И. Малинин, Ф.А. Фрадкин. – М.: Просвещение, 1989. – 223 с.
12. Шестакова Т.В. Формування готовності майбутнього вчителя до професійно-педагогічного самовдосконалення: теорія і практика: монографія / за наук. ред. Н.В. Гузій. – К.: Вид-во НПУ ім. М.Н. Драгоманова, 2010. – 174 с.